

Методологічні підходи до оцінки ефективності організаційно-фінансового механізму ВНЗ

У статті проаналізовано методологічні підходи до оцінювання ефективності діяльності ВНЗ у контексті розробки і впровадження нових підходів і форм фінансування вищих навчальних закладів.

In the article methodological approaches are analyzed to the evaluation of efficiency of activity VNZ in the context of development and introduction of new approaches and forms of financing of higher educational establishments.

Ключові слова: *організаційно-фінансовий механізм, вищий навчальний заклад, оцінка ефективності.*

Вступ. Процеси реформування та розвитку вищої школи пов'язані з необхідністю розробки методологічних підходів до оцінки ефективності організаційно-фінансового механізму вищих навчальних закладів.

Зважаючи на багатоаспектність та складність такої оцінки, насамперед, виокремимо проблему оцінювання ефективності освітніх послуг, яку розглядають з позицій економічної та соціально-економічної ефективності, виділяючи при цьому внутрішню і зовнішню ефективність, а також наступні критерії: економічність, продуктивність та результативність [4, с. 250]. Економічність характеризує витратну сторону ефективності, продуктивність визначається співвідношенням обсягів продукції або послуг з величиною витрат на їх виробництво, а результативність характеризується відповідністю витрат і досягнутих результатів конкретним цілям.

Оцінка ефективності освітніх послуг на макроекономічному рівні пов'язана з розробкою моделей взаємозв'язку між освітою й показниками економічного розвитку. У цьому контексті можна виокремити моделі оцінки ефективності ринку освітніх послуг з урахуванням ефективності впровадження інвестиційних проектів у системі вищої освіти, оцінки впливу освітніх послуг на ринок праці.

Кількісна оцінка освітніх послуг потребує системи показників, таких як

наявність навчальних закладів, величина витрат, частка суспільних витрат на освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень, рівень успішності тощо [1, 3].

Дослідженню різних аспектів проблеми оцінки ефективності організаційно-фінансового механізму ВНЗ присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Г. Беккер, Т. Боголіб, В. Буковинський, В. Вишневецький, Д. Вредвелд, О. Грішнова, Г. Дмитренко, І. Драгомірова, І. Каленюк, Л. Кузьменко, Ю. Лисенко, М. Ніязова, С. Салига, Дж. Мінцер, Дж. Стігліц, С. Струмилін, А. Чемерис, В. Чудінов, В. Ямковий та інші.

Відзначаючи в цілому різноманітність наявних методичних підходів до оцінювання ефективності діяльності ВНЗ, слід звернути увагу на низку невирішених проблем, пов'язаних з незавершеним процесом реформування вітчизняної системи вищої освіти, ступенем її інтегрованості у світовий простір, необхідністю інноваційного розвитку як організаційно-структурних форм, так і фінансових механізмів функціонування ВНЗ, що є вимогою сучасних ринкових умов функціонування всіх без винятку господарюючих суб'єктів.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз методологічних підходів до оцінювання ефективності діяльності ВНЗ у контексті розробки і впровадження нових підходів і форм фінансування вищих навчальних закладів. на основі системного підходу до комплексного аналізу організаційно-фінансового механізму та визначення шляхів його удосконалення за допомогою відповідних методів оптимізації.

Результати. Важливим методологічним аспектом оцінки ефективності освітніх послуг є аналіз функціонування окремих суб'єктів господарювання в галузі освіти, від яких залежать адаптація освіти до ринкових умов, а також можливість забезпечення інноваційної моделі розвитку на основі економіки знань. У цьому контексті, важливими є питання формування співвідношення загальних фінансових витрат та результатів діяльності ВНЗ. При цьому необхідно окремо аналізувати формування та використання витрат щодо державних та недержавних закладів освіти, оскільки в цілому фінансування державних закладів освіти в Україні здійснюється на підставі єдиного кошторису доходів та видатків [10, с.284].

Доцільно змінити підхід до виділення фінансових ресурсів на покриття витрат ВНЗ, прийнявши принцип ефективної діяльності, що визначає обсяг асигнувань з бюджету незалежно від того, скільки коштів необхідно для

існування того чи іншого ВНЗ, а в залежності від безпосередньо виконаної роботи, її ефективності та ступеня задоволення суспільних потреб [2, с.75].

Витрати ВНЗ на підготовку студентів можна представити у ресурсному і затратному вигляді [6, с. 216-217].

Інтегровану ефективність функціонування ВНЗ визначають показники, сформовані на основі використання ресурсного і затратного підходів.

$$E_1 = K / R \geq E_H; \quad E_2 = W / R \geq E_H,$$

$$E'_1 = K / R' \geq E'_H; \quad E'_2 = W / R' \geq E'_H,$$

де K – чисельність студентів, які навчаються у ВНЗ;

W – виручка від реалізації освітніх послуг, грн./рік;

R, R' – авансовані і використані споживані ресурси, грн.;

E_H, E'_H – нормативні значення показників економічної ефективності авансованих і використаних споживаних ресурсів.

Оцінювання вкладу структурного підрозділу (кафедри) в ефективність діяльності ВНЗ можна визначати часткою річного економічного ефекту, отриманого по структурному підрозділу (кафедрі), у загальному річному економічному ефекті по ВНЗ в цілому:

$$\alpha_i = \frac{E_i}{E} = \frac{(K_{i2} - K_{i1}) \frac{E_{bi1}}{K_{i1}} - (E_{bi2} - E_{bi1})}{(K_2 - K_1) \frac{E_{b1}}{K_1} - (E_{b2} - E_{b1})},$$

де α_i – частка основного структурного підрозділу (кафедри) у загальному економічному ефекті;

E_i – річний економічний ефект, отриманий по i -ому структурному підрозділу (кафедрі), грн/рік.;

E – річний економічний ефект по ВНЗ, грн./рік;

K_{i1}, K_{i2} – чисельність студентів по i -й випусковій кафедрі в базисному і аналізованому періоді, од./рік;

E_{bi1}, E_{bi2} – річні економічні витрати по i -й кафедрі в базисному і аналізованому періоді, грн./рік;

K_1, K_2 – чисельність студентів по ВНЗ в цілому в базисному і аналізованому періоді, осіб/рік;

E_{b1}, E_{b2} – річні економічні витрати по ВНЗ у базисному і аналізованому

періоді, грн./рік.

Такий методичний підхід до визначення вкладу окремої освітньої послуги в загальний результат діяльності ВНЗ дає змогу порівняти вигідність різних освітніх послуг за часткою їх вкладу в загальну ефективність діяльності ВНЗ, сприяючи тим самим підвищенню ефективності формування і використання фінансових ресурсів ВНЗ.

Важливим індикатором ефективності організаційно-фінансового механізму ВНЗ є, зокрема, оптимальність процесу формування і використання їх коштів. У цьому контексті можна виділити оптимізацію структури професорсько-викладацького складу ВНЗ, як один з найбільш ефективних способів зниження витрат.

Існуючі моделі оптимізації чисельності та структури професорсько-викладацького складу ВНЗ можна умовно поділити на три великих групи: оптимізація розподілу ставок між окремими державними вищими навчальними закладами в рамках незмінного фонду ставок викладачів в цілому; оптимізація розподілу затвердженої загальної штатної чисельності вищого навчального закладу між його інститутами, факультетами й кафедрами з метою зменшення витрат на утримання викладацького і навчально-допоміжного персоналу ВНЗ; оптимізація фонду заробітної плати професорсько-викладацького складу ВНЗ в межах його незмінної структури з метою підвищення ефективності праці викладачів.

При побудові моделі оптимізації чисельності та структури професорсько-викладацького складу ВНЗ використовують в якості змінних та результату кількості ставок професорсько-викладацького складу, що відповідає існуючій практиці планування навантаження у вищих навчальних закладах, а також враховують параметри змін в контингенті студентів, змін в структурі штату, наявності викладачів-сумісників, статусу кафедри (випускова, не випускова), ліцензійних та акредитаційних вимог МОН України.

Критичний аналіз наявних типів моделей оптимізації чисельності та структури професорсько-викладацького складу ВНЗ дозволяє зробити висновок, що вони не враховують в повній мірі сучасні умови функціонування ВНЗ, що, у свою чергу, утруднює процес стратегічного планування тенденцій розвитку як окремих інститутів, факультетів та кафедр навчального закладу, так і системи вищої освіти в цілому.

Ефективність організаційно-фінансового механізму ВНЗ в значній мірі

визначається ефективністю методики розрахунку собівартості освітніх послуг.

Ю. Лисенко, В. Андрієнко [8, с. 111-114] при розрахунку собівартості навчання за спеціальностями ВНЗ виділяють такі групи витрат:

– витрати, необхідні безпосередньо для навчання студента, які визначаються факультетом (випускаючою кафедрою) (основна і додаткова заробітна плата професорсько-викладацького і навчально-допоміжного персоналу, який забезпечує навчальний процес, яка визначається нормативними документами Міністерства освіти і науки України і ВНЗ; навчальні витрати, витрати на придбання обладнання, оренду приміщень, видання навчально-методичної літератури тощо) – J_1 ;

– заробітна плата (основна і додаткова), нарахування на неї ректорату; функціональних підрозділів ВНЗ, накладні витрати – J_2 ;

– витрати на розвиток ВНЗ – J_3 .

Якщо u_{ij} значення j -ої статті витрат ($j = \overline{1, N}$, де N – кількість статей витрат в калькуляції, які визначаються планово-фінансовим відділом) i -ої спеціальності ($i = \overline{1, M}$, де M – загальна кількість спеціальностей, за якими здійснюється підготовка у ВНЗ), то собівартість навчання одного студента i -ої спеціальності визначається таким чином:

$$C_i = \sum_{j \in J_1} u_{ij} + \sum_{j \in J_2} u_{ij} + \sum_{j \in J_3} u_{ij}.$$

Останній доданок у правій частині рівності суттєво залежить від кон'юнктури ринку і визначає перспективи розвитку ВНЗ: матеріальної бази, відкриття нових і підтримки неперестигнених спеціальностей тощо. Варіації його значення визначаються попитом або обмеженнями, які вводяться органами по контролю над цінами за навчання.

Ефективність діяльності ВНЗ оцінюється як його якість зменшена пропорційно до коефіцієнту рівня дефектів, який розраховується через витрати на утримання навчального закладу та витрати, пов'язані з дефектами, якими вважають неефективність комунальних послуг, зношення обладнання й основних фондів; витрати на ліквідацію наслідків неетичної поведінки студентів тощо [9].

При цьому оцінка ефективності E_V ВНЗ визначається за формулою:

$$E_V = Q_V K_D,$$

де $Q_V = \frac{1}{7} \prod_{i=1}^7 Q_i$ – якість освітнього закладу;

Q_1 – якість процесів управління;

Q_2 – якість підготовки спеціалістів;

Q_3 – якість наукових розробок;

Q_4 – якість продуктів навчального призначення;

Q_5 – якість інших продуктів освітнього закладу;

Q_6 – якість соціальної системи;

Q_7 – якість технічної системи закладу освіти.

Коефіцієнт рівня дефектів знаходять за формулою:

$$K_D = (R_V - R_D) / R_V,$$

де R_V – витрати на утримання ВНЗ;

R_D – витрати, пов'язані з дефектами.

У роботі [5] запропоновано систему комплексної оцінки освітнього процесу ВНЗ і аналізу результатів його діяльності, що базується на таких показниках:

- 1) рівень цільової структури об'єкта управління:
  - оперативний – характеризує ступінь досягнення короткострокової цілі;
  - тактичний – проміжний агрегат, відображає ступінь досягнення середньотермінової цілі;
  - стратегічний – комплексний агрегат, відображає якісну сторону функціонування об'єкта по досягненню стратегічної цілі;
- 2) приналежність до фактору конкурентоспроможності:
  - фінансово-економічний – відображає властивість процесу формування економічної стабільності ВНЗ або фінансового результату діяльності та є індикатором відповідності стратегії ВНЗ;
  - споживчий (маркетинговий) – спрямований на визначення істотної характеристики цільового сегмента ринку або споживача;
  - освітній (процесний) – відображає якісний рівень процесу та послуги, а також умови, що його забезпечують;
  - потенціал і розвиток – відображає характеристику якісної зміни людського (інтелектуального) капіталу, інформаційного забезпечення й інфраструктури забезпечення постійного довгострокового росту й

розвитку.

3) рівень ранжування:

- первинний – вимірює відповідність результату діяльності поставленій меті;
- вторинний – характеризує причину відхилення фактичних даних від цільових (за часом, вартості тощо).

Підхід до методики оцінки ефективності діяльності ВНЗ в залежності від поставлених цілей:

- господарський – оцінює ВНЗ як господарюючий суб'єкт;
- регламентаційний – оцінює якість освітнього процесу й освітніх послуг ВНЗ з погляду відповідності мінімальним державним і місцевим вимогам;
- рейтинговий – оцінює окремі ознаки, які допомагають потенційним споживачам освітніх послуг і вищестоящих організацій зорієнтуватися в різноманітності ВНЗ, представлених на ринку;
- якісний – припускає розробку й впровадження системи менеджменту якості ВНЗ на основі ISO-9000, оцінку і сертифікацію ВНЗ.

Ефективність функціонування конкретного ВНЗ тісно пов'язана з ефективністю державних регуляторних заходів в освітній галузі.

Методологічні аспекти оцінювання ефективності державного регулювання вищої освіти передбачають визначення системи показників (індикаторів), що характеризують освітньо-наукові результати. Такі показники виражають ефективність використання ресурсів (матеріальних, людських, фінансових), організації навчального процесу (тривалість, динаміка, інтенсивність здійснення процесу навчання), кінцевих результатів освітньої діяльності (якість навчання).

Вплив процесів глобалізації та інтеграції вимагає розробки нових підходів до побудови системи індикаторів, здатних, з одного боку, адекватно відображати стан і тенденції функціонування ВНЗ, а з другого, – вчасно виявляти існуючі проблеми та попереджувати появу нових у перспективі.

Одним із таких підходів, поширених у світі, є складання рейтингів ВНЗ за різноманітними критеріями. МОН України на реалізацію розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 року № 208-р «Про схвалення Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання» проводить експериментальне ранжування ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Методологія рейтингової оцінки вищих навчальних закладів передбачає аналіз та оцінювання якісних і кількісних показників потенціалу та результативності їх діяльності, які є складовими моніторингу системи вищої освіти на мікро- та макрорівнях.

Система ранжування вищих навчальних закладів виконує управлінські, інформаційні та представницькі функції, сприяє реалізації синергетичного і комплексного підходів до визначення траєкторії розвитку вищої освіти [11, с. 14].

Розроблена В. Ямковим методика побудови ієрархії рейтингової системи за тематичними напрямками дає змогу визначити рейтинг кожного вищого навчального закладу як за загальним підсумковим рейтингом, так і його складовими (тематичними напрямками) на системному рівні [11, с. 14-38].

Ранжування здійснюється в межах груп вищих навчальних закладів, які ідентифіковані за структурою, обсягами та видами економічної діяльності, на які спрямована підготовка, формами власності (класичні університети, технічні, аграрні, охорони здоров'я тощо).

Ієрархія системи ранжування передбачає розрахунок: інтегрального рейтингового індексу, який є загальною класифікацією для всіх об'єктів ранжування і визначається як сума субіндексів ВНЗ у системі ранжування, або сума індексів за тематичними напрямками; індексів за тематичними напрямками, які визначаються як сума субіндексів у межах тематичного напрямку (відношення коефіцієнта пріоритетності до сумарного коефіцієнта пріоритетності системи); коефіцієнтів пріоритетності, що визначаються як відношення рейтингового індикатора ВНЗ до відповідного рейтингового індикатора систем, які групуються за тематичними напрямками та обчислюються на підставі рейтингових індикаторів вищих навчальних закладів та системи.

Рейтингові індикатори вищих навчальних закладів та системи є відносними величинами, що обчислюються на підставі показників первинної інформаційної бази, яку формують суб'єкти ранжування.

Основним етапом формування рейтингової системи є розробка переліку рейтингових індикаторів та вагових коефіцієнтів, які забезпечують змістовну валідність такої системи. Результативність діяльності та потенціал ВНЗ оцінюється за дев'ятьма тематичними напрямками (дев'ять індексів, 23 субнапрями, 81 рейтинговий індикатор та 96 показників первинної

інформаційної бази) [11, с. 16].

На думку В. Салова [7, с. 51-53] доцільним є упорядкування показників та індикаторів діяльності ВНЗ із метою створення єдиної системи ліцензування, акредитації та рейтингування, формуванню уніфікованої інформаційної бази оцінювання потенціалу та результативності діяльності вищих навчальних закладів для процедур ліцензування, акредитації та рейтингування на основі систематичності та прозорості контролю забезпечення якості вищої освіти; уніфікації методології оцінювання потенціалу та результативності при вказаних процедурах, а також адаптація стандартів вищої освіти до системи ліцензування, акредитації та рейтингування.

Формування уніфікованої системи показників та індикаторів потенціалу й результативності ВНЗ передбачає, насамперед, визначення напрямків оцінювання [7, с. 53]: організаційна структура, якість управління структурними підрозділами, матеріально-технічне забезпечення та інфраструктура, фінансові ресурси, інформаційні ресурси, здобутки національного рівня, доступ до вищої освіти, контингент студентів, кадрове забезпечення, якість кадрового забезпечення, підготовка науково-педагогічних кадрів, навчально-методичне забезпечення, якість вищої освіти, випуск фахівців, наукова діяльність, міжнародна діяльність.

Незважаючи на недоліки та практичні труднощі застосування різних методик рейтингової оцінки, незаперечним є той факт, що процес рейтингування надає цінну інформацію практично всім суб'єктам ринку освітніх послуг, дозволяючи здійснити мотивований вибір ВНЗ, сформувати інформаційну базу для ефективного адміністрування ВНЗ, відбору висококваліфікованих працівників роботодавцями, формування нормативно-правої бази, забезпечення відповідності ринку освітніх послуг і ринку праці.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз методологічних підходів до оцінювання ефективності діяльності ВНЗ показав, що ринкові умови господарювання, наявність конкурентного середовища в галузі освіти, інтеграційні процеси змушують ВНЗ функціонувати в категоріях ефективності, впроваджувати в освітньо-наукову практику адекватні механізми і нові інноваційні форми управління, здатні забезпечити можливості ВНЗ стати рівноправними учасниками ринку освітніх послуг.

Література

1. Боровская Е. «Болевые точки» украинского бизнес-образования // Зеркало недели. – 2003. - № 15. – С. 12.
2. Буковинський В.С. Шляхи удосконалення планування витрат на освіту // Фінанси України. - 2004. - № 9 - С. 74-83.
3. Дмитренко Г. Стратегический менеджмент в системе образования. – К.: МАУП. – 1999. – 176с.
4. Каленюк І.С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку. – К.: ТОВ "Кадри", 2001. – 326 с.
5. Ниязова М.В. Проблемы оценки эффективности предпринимательской деятельности бюджетных вузов [Электронный ресурс]: / М.В. Ниязова // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – №3. – С. 68-76. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/univman/msg/152413.html>.
6. Салига С.Я., Гельман В.М. Розвиток методів визначення соціально-економічної ефективності витрат на освітні послуги // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького ун-ту управління та права. – 2007. – №3 (23). – С. 213-223.
7. Салов В. Уніфікація інформаційної бази і методології оцінювання потенціалу та результативності вищих навчальних закладів / В. Салов // Вища школа. – 2009. – № 2. – С. 51-64.
8. Система финансового менеджмента высшего учебного заведения / Под ред. д-ра экон. наук, проф. Ю.Г. Лысенко и д-ра экон. наук, проф. В.Н. Андриенко. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 602 с.
9. Чемерис А.О. Менеджмент якості як основа ефективності інститутів підготовки державних службовців [Електронний ресурс] / А.О. Чемерис, Є.В. Шаповал. – Режим доступу: <http://www.academy.kiev.ua/ej3/txts/GALUZEVE/02-CHEMERIS-SCHAPOVAL.pdf>.
10. Юрій С.І., Бескид Й.М. Бюджетна система України: Навчальний посібник. – К.: НЮС, 2000. – 384 с.
11. Ямковий В. Аспекти оцінювання релевантності системи ранжування вищих навчальних закладів / В. Ямковий // Вища школа. – 2009. – № 6. – С. 14-38.